

Interim

Tekst bij de foto: “God heeft mij geroepen, daarom ben ik”.
 Hoofdstuk 5, Taal van de Ziel
 Marlouk Alders heeft de foto gevonden in het archief van Ko Vos.

Inhoud

<i>Inhoud</i>	1
<i>Introductie</i>	2
	<i>Wilmy Verhage</i>
<i>Spreken met hart en ziel</i>	3
	<i>Henk van Olst</i>
<i>The Language of the Soul: Suffering, Shame, Courage</i>	9
	<i>Tom Duncanson</i>
<i>Please Call Me by My True Names</i>	18
	<i>Janneke van Damme</i>
<i>Expositie “Respondeo etsi Mutabor” Eugen Rosenstock-Huessy (188-1973) – In gesprek met vrienden</i>	19
	<i>Thomas Dreessen</i>
<i>Een herinnering aan Douwkje Mulder</i>	21
	<i>Agnes Lieverse</i>
<i>Een herinnering aan Frans ten Kate</i>	22
	<i>Feico Houweling</i>
<i>Uitnodiging tot deelname aan een vertaalproject</i>	22
<i>Voorjaarsbijeenkomst/ALV op 22 maart</i>	22
<i>Lezing over de Kreisauer Kreis op 30 maart</i>	22
<i>Conferentie in Canada 19 tot 22 juni</i>	23
<i>De Taal van de Ziel 28 juni 2014</i>	23
<i>Uit het bestuur</i>	24
<i>Vereniging Respondeo</i>	25
<i>Over Interim</i>	25

Introductie

Wilmy Verhage, Amsterdam 27 december 2013

Geachte lezers, lezeressen, lieve vrienden en vriendinnen,

Voor u ligt al weer de derde Interim. Nummer drie heet Taal van de Ziel, het is ontsproten aan het boek waarin Rosenstock-Huessy voor het eerst zijn Grammaticale methode ontvouwt, zijn voorstel tot zelfstandige menswetenschappen.

Wetenschap in de moderne zin van het woord, is na de eerste pauselijke revolutie in 1075 na Christus geboren, als antwoord op een nieuwe behoefte. De Paus stond op tegen de keizer en eiste een zelfstandige plek met eigen jurisdictie. Los van de keizer. De emanciperende kerk kreeg behoefte aan geschoold kader om haar pretentie zelf te regeren waar te kunnen maken. Daar zijn de geesteswetenschappen uit voortgekomen, gebaseerd op de Schrift. ‘Moderne wetenschap’ is dus al 1000 jaar geleden geboren. “Credo ut intelligam” was het door Anselmus van Canterbury gemunte adagium, waarmee men orde ging scheppen in het opgetaste christelijke weten, met Aristoteles, de Griekse wijsgeer als gids. In Parijs en Bologna is het begonnen. Daarom kunnen wij nog steeds zo mooi boeken bezorgen, en hebben wij, wat belangrijker is, rechtssystemen als daken boven ons hoofd.

De volgende spruit aan de tak der moderne wetenschappen ging over onze inmiddels onttoverde omgeving, want de natuur eist een andere invalshoek om haar te kunnen doorgronden dan de schrift, en het werd tijd dat ook daar een zelfstandige wetenschap voor werd geschapen. Toen Constantinopel werd verwoest in 1453, stroomde een macht aan Griekse geleerden naar Italië, Plato werd herontdekt, de eerste academie werd opgericht door een groep bevlogen geleerden, enfin, toen Descartes anderhalve eeuw later zijn ‘Cogito ergo Sum’ schreef, wat bij ons in ‘De Nederlanden’ vrijwel onmiddellijk een hit werd, was het hek van de dam. Met liniaal en passer, en allerhande nieuwe rekenmethodes ging men aan de slag, waardoor Leeghwater bijvoorbeeld onze strijd tegen het water (en tegen de Spanjaarden) op een hoger niveau kon tillen, mijn vader in de jaren vijftig van de vorige eeuw een echte helikopter in de lucht kreeg, en u en mij inmiddels een telecommunicatienetwerk ter beschikking staat dat de wereld omspant. Vergeleken met die eerste academie in Italië, met dat handjevol geleerden dat niet eens een eigen plek had, is de Technische Universiteit in Delft een overdonderend imposant gebouwencomplex. En dat is er nog maar een van de vele die er inmiddels over de hele wereld bestaan. Zo gaan die dingen. Het begint klein. En het groeit door alle succes uit tot een overwoekerende kracht, tot ons een nieuw “Basta. Ho. Zo niet verder” wordt toegeroepen. Een van de mensen die dat ‘basta’ hoorde was Rosenstock-Huessy, die in de eerste wereldoorlog als officier diende in het Duitse leger bij Verdun.

Met geloof en calculator is de mens, noch zijn samenleving te doorgronden, wel te beheersen. Die worden daar niet gelukkiger van. Menswetenschappen hebben een nieuwe basis nodig, moeten emanciperen, om ons echt van dienst te kunnen zijn. Rosenstock-Huessy heeft dat als eerste onder woorden gebracht en daartoe een voorstel gedaan: een volwassen Grammatica als het te ijken kenmiddel. Dat voorstel deed hij in 1923 in *Angewandte Seelenkunde* als polemieek tegen de toenmalige heersende visie op mensen, die ondanks alle voortschrijdend inzicht nog steeds dominant is. Het boek is zojuist vertaald in

het Nederlands als de *Taal van de Ziel* en vandaar onderwerp van onze bijeenkomst in November j.l., in de synagoge te Deventer.

Het is dit keer verrassenderwijze ook een heel internationaal nummer geworden. Met bijdragen van Henk van Olst, de drijvende kracht achter de nieuwe vertaling, van Tom Duncanson, die over was uit de VS. Tich Nath Han, uit Azië, door Janneke van Damme gevonden, schreef een gedicht over de naam. Thomas Dreessen uit Duitsland rapporteerde over de eerste expositie die door het Archief in Bielefeld aan Rosenstock-Huessy was gewijd en die zijn leven, werk en werking in een honderdjarig perspectief plaatst, met de vooravond van de eerste wereldoorlog als begin. Komt Rosenstock-Huessy zelf ook nog aan het woord? Jazeker, hij wordt uitgebreid geciteerd door Henk van Olst, Tom Duncanson en Thomas Dreessen.

“Wat is een ziel?” vroeg een vriend mij onlangs, want iedereen heeft daar andere gedachten over, het is nogal een containerbegrip, dus je kunt de definitie maar beter helder krijgen, anders zijn de misverstanden niet te overzien. “Je ziel is je biografie”, was mijn antwoord. Tom Duncanson zei hetzelfde aan het begin van zijn lezing. Het zet de ziel in ieder geval in het perspectief van de tijd, van het ritme van de menselijke leef-tijd. Een biografie is bovendien onvervreemdbaar eigen. Iedereen heeft een andere, ingebed in zijn eigen tijd. In ‘bio’ klinkt het dier, het schepsel in ons door en in ‘grafie’, de woorden, die er op in werken. “Keer je andere wang toe” was zo’n zin, die vanaf het moment dat ik hem hoorde – ik was ongeveer zeven jaar toen hij toesloeg – conflicten problematiseerde. Dat is een pijnlijk maar verrassend leerproces geworden waarvan het eind nog niet in zicht is, durf ik u wel te melden.

Maar het begint met een zucht, de taal van de ziel, een zucht van onzegbaar lijden, die om articulatie roept om te kunnen worden verlost.

Ik wens u een avontuurlijke reis toe door de teksten, en menige *aha-erlebnis*.

Liefs,
Wilmy Verhage

Spreken met hart en ziel

Henk van Olst
Inleiding 23 november 2013
Synagoge, Golstraat, Deventer

De Taal van de Ziel

Volgend jaar, in mei 2014, is het zeventig jaar geleden, dat de Duitse theoloog en verzetsman Dietrich Bonhoeffer vanuit de gevangenis in Tegel in Berlijn zijn later zeer bekend geworden brief schreef, getiteld: ‘Gedanken zum Tauftag von D.W.R.’. Hij schreef deze brief ter gelegenheid van de doop van zijn kleine neefje en naamgenoot Dietrich Bethge. Dietrich Bonhoeffer werd door het Hitlerregiem van hoogverraad beschuldigd. Hij kon dus niet bij de doopplechtigheid aanwezig zijn.

Hij was uiteindelijk wel helemaal aanwezig, niet lijfelijk, maar in de vorm van deze brief, zijn doopbrief, waarin hij zich richt tot dat kleine mensje Dietrich Wilhelm Rüdiger Bethge, die er nog geen flauw benul van heeft welke grote, eeuwenoude woorden over hem zouden worden uitgestort tijdens de bediening van de doop. De doopbrief is geschreven in geladen, toekomstgerichte, profetische taal.

Ik citeer er een belangrijk fragment uit: ‘Het is niet aan ons om over de toekomst te beschikken, maar zeker is dat er een dag zal komen dat er weer mensen geroepen zullen worden om zo Gods Woord te spreken dat de wereld eronder verandert en zich vernieuwt. Het zal een nieuwe taal zijn, volkomen a-religieus misschien, maar bevrijdend en verlossend ‘wie die Sprache Jesu’. De mensen zullen ontsteld zijn, maar zij zullen zich gewonnen geven aan haar kracht. Een taal van nieuwe rechtvaardigheid en waarheid. Een taal die vrede bewerkstelligt. Die dag zal komen! Tot die dag zal de zaak van de christenen verborgen zijn en stil, maar er zullen mensen zijn die bidden en gerechtigheid doen en waakzaam wachten op dat uur. Ik hoop (Bonhoeffer richt zich nu rechtstreeks tot zijn neefje) dat jij één van deze mensen zult zijn en dat eens van jou gezegd zal worden: Maar het pad der rechtvaardigen is als het glanzende morgenlicht, dat steeds helder straalt tot de volle dag’. (Spreuken 4: 18)

Ik herinner mij nog als de dag of liever gezegd als de nacht van gisteren, inmiddels al meer dan een halve eeuw geleden (Doorn, najaar 1963) dat ik deze doopbrief van Bonhoeffer voor het eerst onder ogen kreeg en ik voelde mij er meteen zeer door aangesproken. ‘Ik hoop dat jij één van die mensen zult zijn, die ... enz ‘. Het gaat dus over taal, ‘wie die Sprache Jesu’ die de wereld verandert en vernieuwt, taal, die iets uitricht, effect sorteert, in beweging zet, doet opstaan en gaan!

De kracht van de taal

Wat doet taal? Wat brengen gesprekken teweeg? Wat is de kracht van taal?

Een klassiek voorbeeld is het nachtgesprek te Leipzig (Leipziger Nachtgespräch), gehouden op 7 juli 1913, dus voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, tussen op zijn minst drie geëmancipeerde joden, waarvan inmiddels twee tot christen waren gedoopt en de derde, Franz Rosenzweig op het punt stond om zich te laten dopen. We spreken over Eugen Rosenstock-Huussy, Hans Ehrenberg en de derde, Franz Rosenzweig. Wat er precies allemaal besproken is tijdens dat nachtgesprek is nog niet helemaal opgehelderd, maar wel is duidelijk geworden dat de aanstaande doop van Franz Rosenzweig op de achtergrond nadrukkelijk meespeelde en de mannen elkaar stevig op de huid hebben gezeten. In ieder geval is later duidelijk geworden dat zij anders uit dit nachtgesprek zijn uitgekomen dan ze erin zijn gegaan. Het heeft aan alle drie een belangrijke wending in hun leven gegeven. Bewuste keuzen hebben zij op basis van die gesprekken gemaakt met verstrekkende gevolgen.

Rosenstock is zich heel erg sterk gaan richten op de fenomenologie van de taal. Franz Rosenzweig is heel nadrukkelijk jood gebleven en heeft onder invloed van Rosenstocks’ grammaticale methode de ‘Stern der Erlösung’ geschreven over Schepping, Openbaring en Verlossing. Hans Ehrenberg (vooraanstaand filosoof) tenslotte is zich gaan wijden aan taalstudie en theologie en heeft later als predikant een belangrijke rol gespeeld in het verzet tegen het nationaal-socialisme. Wat een gesprek al niet teweeg kan brengen!

Een taalvisie in ontwerp

We volgen hier het spoor verder van Franz Rosenzweig en Eugen Rosenstock-Huussy gedurende en na de Eerste Wereldoorlog. Allereerst moet gezegd worden dat ‘de oude mens’ zowel in Franz Rosenzweig als in Eugen Rosenstock voorlopig de kop bleef opsteken. Zo zijn ze allebei op vrijwillige basis en voor zover wij weten uit volle overtuiging de Eerste Wereldoorlog ingegaan: Rosenstock aan het westfront, Rosenzweig aan het oostfront. De grote ‘omslag’ hebben ze pas gemaakt toen ze zagen dat de Eerste Wereldoorlog en de hele filosofie achter die oorlog op een immense catastrofe zou uitlopen.

Door middel van een intense briefwisseling onderhielden zij contact met elkaar. De inhoud van deze brieven gaat vooral over de verduidelijking van hun verschillende posities: de één is overtuigd christen geworden en de ander is na lang wikken en wegen heel bewust jood gebleven. De kwestie wordt op het scherp van de snede uitgevochten. In één van die brieven (1916) vraagt Franz Rosenzweig heel expliciet aan Eugen Rosenstock of hij zijn gedachten over taal, tijd, werkelijkheid en waarheid duidelijk op papier wil zetten.

Die vraag heeft tot gevolg gehad dat E.R. het ontwerp van zijn taalleer, zijn grammaticale methode onder woorden heeft gebracht en in voorlopige vorm, als het ware in het klad, aan Franz Rosenzweig heeft toegezonden. Na de Eerste Wereldoorlog, in 1923, heeft Rosenstock dit ontwerp, deze schets, uitgewerkt tot een uitgebalanceerd essay. Dit essay is tenslotte in Darmstadt in 1924 uitgegeven met als titel ‘Angewandte Seelenkunde’. Veel later, in 1963, is de ‘Angewandte Seelenkunde’ opgenomen in het grote werk ‘Die Sprache des Menschengeschlechts’. Daarin kunt u het vinden aan het slot van deel I (S.739 – S.810). Op basis van deze uitgave hebben wij onze vertaling gemaakt.

De grammaticale methode

Welnu, wij zijn hier op deze bijzondere plek in deze grote synagoge van Deventer bijeen om met elkaar in gesprek te gaan over de grammaticale methode van Rosenstock-Huussy. Velen hebben in het verleden al onderkend dat de ‘Angewandte Seelenkunde’ een uiterst fundamenteel geschrift is over taal, in het bijzonder over de kracht van de taal.

Je zou kunnen zeggen dat in de ‘Angewandte Seelenkunde’ voortdurend de vraag aan de orde is, waaraan de taal haar kracht, haar zeggingskracht, haar God, mens en wereld veranderende kracht ontleent.

Wij, Otto Kroesen, Hans van der Heiden en ik zijn bepaald niet de eersten, die het zware karwei de ‘Angewandte Seelenkunde’ te vertalen op zich hebben genomen.

Ik noem in dit verband drie namen: allereerst die van Mark Huussy en Freya von Moltke, die de ‘Angewandte Seelenkunde’ vanuit het Duits in het Engels hebben vertaald met als titel ‘Practical Knowledge of the Soul’. Dit boekje is in augustus 1988 verschenen bij Argo Books in de serie ‘Rosenstock-Huussy Papers’.

Wat ons taalgebied betreft noem ik met respect de naam van Sam Hartman, die in het verleden ook een poging heeft ondernomen de ‘Angewandte Seelenkunde’ in het Nederlands te vertalen met als titel ‘Praktische kennis van de ziel’.

Wij hebben gekozen voor de titel ‘De Taal van de Ziel’ omdat we menen dat deze titel, gezien de achtergrond van dit geschrift en de inhoud ervan de lading dekt. De ondertitel luidt: de grammatica is de sleutel die het slot van de ziel ontsluit.

Die ondertitel is een citaat uit hoofdstuk 5, de kern van ‘De taal van de Ziel’. Omdat het ons meteen midden in de zaak voert citeer ik hier de hele zin waaruit de ondertitel genomen is: ‘Zoals logica en kennistheorie de kern van alle geesteswetenschappen vormen en de natuurwetenschappen staan of vallen met wiskunde, is grammatica de sleutel, die het slot van de ziel ontsluit. Wie de ziel wil leren kennen, moet de geheimen van de taal doorgronden!’

Heeft de ziel een grammatica?

Het vijfde hoofdstuk uit ‘De Taal van de Ziel’, de taalleer van Rosenstock in zijn oorspronkelijke vorm, getiteld ‘De grammatica van de ziel’, begint met een intrigerende vraag: Heeft de ziel dan een grammatica? Het antwoord luidt: ‘Welnu, het woord komt uit de ziel en benadert de waarheid dichter naarmate het uit het diepst van de ziel komt. Want wij meten de macht van het spreken juist aan het in trilling gebracht worden van de ziel. Wanneer het lied van de zanger uit het innerlijk opklinkt en de macht van donkere tonen wekt, die wonderbaar sluimerden in het hart, dan moet de ziel, -zoals de geest logica als structuur heeft- wel een ‘samenvoeging van woorden’ als innerlijke structuur hebben. Die samenvoeging heet grammatica!’

Persoonsvormen

Vervolgens zet Rosenstock zich scherp af tegen de onder ons vigerende Griekse of Alexandrijnse grammatica, waarbinnen ‘ik’ steeds als de eerste persoon wordt betiteld. Dit is volgens Rosenstock een volstrekte misvatting. Onze eigen ervaringen leren precies het tegendeel van deze Griekse leer van het primaat van het individuele ‘ik’.

Het eerste wat een mens, wat een kind ervaart, is dat het aangesproken wordt. We lezen in ‘De grammatica van de ziel’: ‘Het kind wordt toegelachen en met vragen omringd, het wordt gewiegd, getroost, gestraft, het krijgt cadeautjes en eten en drinken: ten overstaan van een machtig wezen buiten hem is het kind, ieder kind allereerst een ‘jij’’. Het horen, dat wij er voor anderen zijn, dat wij voor anderen bestaan, gaat dus vooraf aan de constatering, dat wij er zelf zijn en wat wij zelf zijn. Dat wij van buitenaf opdrachten, bevelen krijgen en van buitenaf beoordeeld worden, geeft ons zelfbewustzijn. ‘Ik ben ik’ is het antwoord van de van buitenaf met zijn eigen naam aangesproken mens. Dat de mens bij name aangesproken wordt als een met een eigen naam toegerust iemand, gaat vooraf aan al het over zichzelf nadenken van het ‘ik’.

Nu is de kortste stam-vorm van het werkwoord, zowel in de Semitische als in de Indo-Germaanse talen de jij-vorm van de gebiedende wijs, de imperatief: sta, ga, kom, loop, zit, hoor, wees, enz. Dan is de vraag of de aangesprokene, de ‘aanspraak’ ook beantwoordt met ‘ja’ dan wel ‘nee’. Zo word je antwoordend en daardoor veranderend een verantwoordelijk mens.

We kennen, zegt Rosenstock, het verschijnsel, dat kinderen steeds vaker nee zeggen, zich bokkig gaan gedragen. Dat is eigenlijk alleen maar de praktische toepassing van de ervaring

te kunnen antwoorden. Daaraan ligt het 'ik ben ik' ten grondslag. Wanneer hij spreekt over het 'trotzige' ik, niet het trotse, maar het koppige ik, dan drukt hij hiermee de zelfstandigheid van het 'ik' uit. Het 'ik' dat op zichzelf staat. Het 'ik' dat zich afsluit. Later, bij de volwassenwording, kan het 'ik' open gaan, zichzelf geven, antwoord geven op een appél, een roep, een gebod. Dit houdt in dat je met ja kunt antwoorden, maar ook als de aanspraak je op dood spoor zet met een zo krachtig mogelijk nee.

Als derde stap in een ontwikkelingsproces worden de dingen van de wereld ontdekt. Die krijgen van de mens een naam, een soortnaam. Dit is de wereld van de derde persoon, van het 'hij', 'zij' en 'het', van het objectieve, van de objecten.

De grammatica van de ziel heeft alle drie personen nodig. Steeds is er wat de ziel betreft sprake van variatie. De ziel varieert van 'het' via het 'jij' naar het 'ik' en omgekeerd. De ziel is dus zeer wendbaar. Iedere wending in het leven van de ziel treedt aan de dag als een verandering van haar grammaticale persoon.

De modi: de aantonende wijs, de gebiedende wijs, de wensende wijs

Wat zojuist over de verschillende persoonsvormen is gezegd geldt ook voor de zogenaamde modi: de indicatief of de aantonende wijs, de imperatief of de gebiedende wijs, de conjunctief of de wensende wijs.

Om recht te doen aan de grammatica van de ziel is het nodig om samenhang te zien tussen de indicatief, de aantonende wijs en de derde persoon ('hij', 'zij', 'het'), tussen de imperatief of gebiedende wijs en 'jij' en tussen de conjunctief, de wensende wijs en het 'ik'.

De indicatief, de aantonende wijs, legt vast wat geen brandende kwestie meer is, stelt vast wat tot rust gekomen is, wat voorhanden is, de objectieve feiten. 'Zijn' en 'er zijn' vormen het wezen van de indicatief in al zijn varianten waarin 'iets' over de wereld kan worden gezegd.

De conjunctief, de wensende wijs, hoort bij het 'ik'. Hierbij gaat het steeds over de wil, over 'worden', over 'wording'. Een citaat: 'De conjunctivus (de wensende, de verlangende wijs) is het aanzwellende gezang, het marslied van het worden, van allen die in wording zijn. Verder hoort de imperatief, de gebiedende wijs bij het 'jij'. Hier brengt Rosenstock de liefde ter sprake. Liefde brengt verandering teweeg. Liefde bezweert en beveelt. Daarom zegt R. wordt het 'jij' pas ontdekt in de imperatief (de gebiedende wijs), in het gebod van de liefde die verandering bewerkstelligt. Hier draait dus alles om de toekomst. De imperatief, het bevel, de opdracht, de aanspraak, het gebod, zet in beweging, doet opstaan en gaan, laat de dood, de dode feiten en formules achter zich en wekt op tot leven!

De tijden

Tenslotte, om het snarenspeel van de ziel compleet te maken, zijn naast de persoonsvormen en de modi ook de tijden mogelijkheden van de ziel. Hierbij is de aard van de indicatief de tegenwoordige tijd, de aard van de conjunctief het futurum (de toekomstige tijd) en de aard van de imperatief de zuiver tegenwoordige tijd in zijn wending van het verleden naar de toekomst, het binnenbrekende van de toekomst in het hier en nu.

Nu is het uiteindelijk de bedoeling dat de ziel al deze genoemde snaren (persoonsvormen, modi en tijden) in trilling brengt, die deze grammatica, deze 'hogere' grammatica haar ter beschikking stelt.

Een nieuwe taal: 'wie die Sprache Jesu'

Met deze grammaticale methode in gedachten willen we nu een gesprek analyseren tussen een wetgeleerde en Jezus, zoals staat opgetekend in het Evangelie van Lucas. (Lucas 10: 25 – 37). Die wetgeleerde staat op en spreekt Jezus aan met de vraag: wat moet ik doen om het eeuwige leven te beërven? Dat is dus een 'ik' vraag. Wat moet ik doen? Hij gaat dus van zichzelf uit. Zijn uitgangspunt is: 'ik'!

Jezus neemt zijn vraag serieus. Hij gaat erop in met een wedervraag: wat staat er in de wet? Hoe lees jij? 'Jij' dus. Of 'gij'. De wetgeleerde antwoordt. Hij gaat in op 'de aanspraak' van Jezus. 'Jij', 'jij' dus: jij zult liefhebben de Heer jouw God uit heel jouw hart, met heel jouw ziel, met heel jouw kracht en met heel jouw verstand. 'Jij', 'Gij', 'jouw', 'jouw', 'jouw', enz. Dan zegt Jezus: Doe dit, voer dit gebod, deze opdracht, deze imperatief uit en je hebt toekomst; je hebt, al doende het gebod, eeuwig leven.

Nu naderen we een cruciaal moment in het gesprek. De wetgeleerde vraagt aan Jezus: wie is mijn naaste? Dat is een zijns-vraag. Stel dat Jezus nu de naaste in een prachtige formulering zou gaan vastleggen, in een begrip, in een wetenschappelijk verantwoorde definitie, wat zou dat opleveren? De indicativus! De wetgeleerde zet Jezus met zijn vraag op dood spoor. Geen wonder dat Jezus er niet op ingaat. In plaats daarvan vertelt hij een beeldverhaal: de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Er ligt een zwaar gewonde, half dode, naakte man langs de weg van Jeruzalem naar Jericho. Met zijn naakte ogen doet hij een appèl op drie passanten: een priester, een leviet en een Samaritaan. Ze zien hem. Doen ze 'ja' of doen ze 'nee'? Daarin zijn ze vrij. De Samaritaan doet 'ja'. Hij neemt zijn verantwoordelijkheid. Hij beantwoordt het appèl dat op hem wordt gedaan en verandert van richting. Al doende wordt hij naaste, wordt hij mens. 'Jij' die mij 'ik' maakt.

De taal die Jezus spreekt, 'die Sprache Jesu', is vol mededogen, is leven-wekkend, toekomst gericht: opstandingstaal. De vocatief in combinatie met de imperatief. Hij spreekt de wetgeleerde nog eenmaal aan (jij, imperatief, toekomst die inbreekt in het heden): Ga heen, handel op barmhartige wijze zoals de Samaritaan. Zo doende zal een hoge kwaliteit van leven je deel zijn.

Perspectief

In 2014 zal, naar wij hopen, de 'Taal van de Ziel' in druk verschijnen. Wat ik hier vandaag heb geprobeerd, is een 'voorproefje' te geven van 'De Taal van de Ziel', een essay dat naar onze overtuiging (Hans van der Heiden, Otto Kroesen en ondergetekende) voor mens en samenleving nog steeds van grote betekenis is en een hoge graad van actualiteit bezit. In heel zijn verdere werk, met name in zijn hoofdwerken de 'Soziologie' (een taal-sociologie), 'Out of Revolution, autobiography of western man' (een taal-historie) en 'Die Sprache des Menschengeschlechts' werkt Eugen Rosenstock Huessy zijn grammaticale methode zorgvuldig uit. Op een heel directe en uiterst creatieve wijze past Franz Rosenzweig de methode van zijn vriend toe in zijn 'Stern der Erlösung'. Ook Emanuel Levinas heeft langs indirecte weg (via Franz Rosenzweig) de invloed van de grammaticale methode van

Rosenstock ondergaan. Dit alles en nog veel meer kunt u te zijner tijd lezen in de uitgebreide inleiding, de toelichting bij de tekst, het notenapparaat en de leeswijzer die we aan Rosenstocks' essay hebben toegevoegd.

The Language of the Soul: Suffering, Shame, Courage

W. Thomas Duncanson
Millikin University
Decatur, Illinois USA

Notes from an oral presentation to *Respondeo* (the Dutch Rosenstock-Huessy group), meeting at Deventer, The Netherlands, 23 November 2013.

I am delighted to be here today. I have been hearing about and envying from afar your *Respondeo* group for many years, and it is a pleasure to arrive in your presence. All of us today rightly celebrate Henk von Olst's translation of *Angewandte Seelenkunde* into Dutch. We appreciate Henk's hard work, with the assistance of Otto Kroesen and others who provided critical readings and who made valuable suggestions. It is a wonderful thing this text will soon be made available to all of you friends of Rosenstock-Huessy, and the larger Dutch reading world.

I think the title you have chosen, *The Language of the Soul*, is the best this text has ever had, truer to its content and truer to its ambitions than either the German original or the English translation. I sincerely hope the committee of Rosenstock-Huessy's literary heirs permits you to use your title.

I appreciate your invitation to speak with you today, for the occasion of making me re-read the English translation, titled *Practical Knowledge of the Soul*, a translation made by Freya von Moltke and Mark Huessy, which appeared as a typescript of sixty-six pages from Argo Books in 1988. I originally "shot through" this 1924 text when it appeared, knowing its importance in growing out of the 1916 "speech letter" to Rosenzweig and as coming in close sequence with Rosenzweig's *Star of Redemption* in 1921 and Martin Buber's *I and Thou* in 1923. I confess, when I originally read it, the overall essay did not "move" me, so I greedily grabbed a few quotable morsels for my doctoral dissertation, and I did not put any energy into thinking very much about it as a systematic treatise and sustained argument.

Upon your kind invitation, I have engaged this short work as it deserves, reading it carefully in a few closely timed sittings, taking notes, appreciating the continuity of the piece, and thinking deliberately about the way this work fits in with Rosenstock-Huessy's other writings.

A Work of Anticipations

I now see *Angewandte Seelenkunde* as an anticipation of what will be some of Rosenstock-Huessy's most profound insights.

- Psychology, with its fixation on reducing its work to biology, is useless to us for some of our deepest needs and curiosities. In the years to come Rosenstock-Huessy would elaborate this critique in several directions, ultimately declaring the brain the “organ of death.”
- Somewhat obscure remarks on the occult here in *Angewandte Seelenkunde* would become clear ideas about the tribes and the nations.
- Here Rosenstock-Huessy would use his grammatical thinking to deduce four kinds of lies—his “cross of reality” scheme would generate four rather different kinds of deception, and would be less formal and more materially grounded in doing so.
- In *Angewandte Seelenkunde* Rosenstock-Huessy uses the idea that life is lived backward from death to birth, not the opposite and more biological and common sensical understanding, an idea he would visit many times with great ingenuity and moral force.
- In this short treatise Rosenstock-Huessy touches on but does not much elaborate a notion of personal and social “balance,” a metaphor he would come to rely on in later works for its ubiquitous applicability and critical power.
- In this 1924 work Rosenstock-Huessy makes a few remarks on the singular, *dual*, and plural in grammar, anticipating his skillful play with these terms in understanding our life in work organizations in his lectures published as *The Multiformity of Man*.
- *Angewandte Seelenkunde* tantalizingly anticipates Rosenstock-Huessy’s later doctrine of “political diseases,” but does not develop the idea much.
- Rosenstock-Huessy is very clear in this work about the connection between possessing an historical outlook and accomplishing social change. This will become one of the best summaries of his work as a whole, and likely one of the best entry points into his writing for readers with a secular outlook.
- He mentions “samaritan thinking,” but does not elaborate. He will do so later.
- There is a pregnant remark here about “citizenship” that would eventually be translated into a lacerating critical definition of the word.
- In this essay shot through with “soul” talk, Rosenstock-Huessy explains why biography is something different than psychology and history—what will become a sort of submerged doctrine in his work that has to be picked out bit by bit and assembled by determined readers.
- Late in this book, page 60 in the English, Rosenstock-Huessy anticipates his own projects of the next years—the study of a factory over time, the grammar of human life, and the singular importance of work service (here voluntary, not mandatory).

But I must be candid that I do not think of this short work as anything close in excellence to Rosenstock-Huessy’s mature work. It has taken me years of thinking to shape this thought

into a sentence I can share aloud, but I do not doubt that most of the best Rosenstock-Huessy work available to me in English is the work of the mid-1940s—*The Christian Future*, *The Origin of Speech*, most of the essays in *Speech and Reality*, the essay “Hitler and Israel, or On Prayer,” the essay unpublished in English entitled “Mad Economics and Polyglot Peace,” and separate from the main text, the “Introduction/ Preface” to *The Christian Future* published in Great Britain. I am not demeaning or devaluing earlier or later works, there are Rosenstock-Huessy gems and wonders throughout, but especially an early stab at “speech thinking” such as *Angewandte Seelenkunde* is substantially incomplete, and a far less deft device for his great moral imagination than almost all except the very last of the later work.

The glaring shortcoming of *Angewandte Seelenkunde* is that the “fours” are not in place yet. This is a work built almost entirely around “three” singular persons and three moods of grammar—the first person plural only makes a brief appearance and does not rate the same extensive analysis and careful parallels as the others. The plural appears as if it were an after-thought, “thrown in” with little effect.

Given the historical facts that followed, and we meet today in a synagogue smashed by obedient young Germans in 1941, Rosenstock-Huessy’s call for the young Germans of 1924 to have more “imperative” in their lives reads as a tin-eared social diagnosis, generated formally by his grammatical terminology but out of touch with the material reality of those who embodied the grammar. He would ultimately say more subtle and profound things about young Germans, young Americans, and their elders.

Rosenstock-Huessy was thirty-six when he wrote this pamphlet, and the fact of his being a child prodigy—we can attribute to him more years of erudition and of deep reflection than his chronology might allow. But I remember the mid-thirties as an intellectual peak of sorts, but not a peak of wisdom. At this point Rosenstock-Huessy had a stunningly fruitful decade ahead of him, especially in historical writing, and that would bring him to the fullness of his thought.

Having It Both Ways

Here is what I think is the central confusion of *Angewandte Seelenkunde*. Have you ever argued with a follower of Ayn Rand, a “Randian”? Most of Rand’s followers and other apologists for pure capitalism, try to have it *two* ways. On the one hand, they hold that capitalism is a naturally occurring fact, a scientific description of the impersonal and ahistorical markets in operation all across the universe: life is an auction, and the point of it is to set the price for everything from a Mercedes Benz automobile, to a Heineken beer, to a night of passion with your sweetheart. This wondrous science goes by the name of “economics.”

But if you say to the Randian, your marvelous auction is leaving 35,000 starved to death yesterday, today, tomorrow, and the day after that; that it maintains nearly a billion of our seven billion human beings in severe malnutrition; that over three million children die each year from diseases that could be easily prevented with readily available and inexpensive vaccines; that one in seven persons on the planet is illiterate—and all of these people are in the “marketplace” demanding food and shelter and health care and education, and offering to supply things others need and want—the Randian will snap, “Well, capitalism is the great

untried ideal. It has never been put into practice, and where it has been tried there have always been those who have interfered with the markets with regulations and subsidies!” Well, which is it, a natural fact or an untried ideal? It cannot be both.

I think this is exactly Rosenstock-Huessy’s problem in *Angewandte Seelenkunde*. He wants languages, naturally occurring languages, to possess in their grammar extraordinary powers of social formation, and it is his unique project to explain this. To follow the logic of the argument, these powers are present in language before there is a Rosenstock-Huessy to point them out or any self-conscious doctrine or education in “grammar” at all. And the proof of it would be the durable, indeed flexibly durable (“articulate”), historical societies that have successfully shifted their members’ attention and rallied their citizens in times of terrible crises. I have an eleven month old granddaughter named “Hazel,” who, I think, does not speak a word of English yet, but who, I would guess, knows very well when she is being warned, or given information, or commanded to do something, or asked a question, or invited to do something, and she might even know when she is asked to wish (her mother might call it “pretend”) something—and so, I think, it is likely an empirical fact that the grammatical moods are available for even the most naïve and unself-conscious members of a language community, by the natural fact of growing up in a language.

But *on the other hand*, Rosenstock-Huessy wants his grammatical analysis to be the polemical device of a public knife fighter, illustrating the shortcomings of Germany in the 1920s. Yet we all know, German, the language, certainly contained the possibilities of indicating, commanding, questioning, warning, wishing, supposing contrary to the facts (and probably over 1,000 other “speech acts,” most of which Rosenstock-Huessy never discussed). German was then, as a natural fact, complete, or, better, in the process of evolving toward ever greater approximations of completeness. And yet as historical reality, there *was* something terribly off in the German discourse of 1924—he is certainly not mistaken about this. He cannot have it both ways. He must finally say he is doing a sociological grammar or polemic, and while he never uses this terminology, I think he will ultimately opt for “critique”—academically informed but publicly decisive argument. Grammar, while it will be powerful in his later thought, will not be so total, so “hegemonic,” as the popular academic terminology of my graduate school years would have had it, that grammar alone assures the social continuity of a speaking community. Rosenstock-Huessy’s analysis of *crises* will in some ways supersede his thought on grammar, to explain why even a formally complete grammar will not be enough if there are not present those who are courageous to imaginatively deploy it. At the stage of *Angewandte Seelenkunde* he was likely too excited to get his fresh ideas down (almost all of the pieces he will need are present), to ask after the consistency of them.

And a Reservation

I have one final reservation about *Angewandte Seelenkunde*. In this work, in the English translation, Rosenstock-Huessy speaks of a “primal language” of “divine splendor” and “omnipresent originality;” if one should be so lucky to experience it, her life would be transformed (23 and elsewhere, all page numbers reference the English translation). “Primal” means first, from the beginning; it implies the violence of an original, inarticulate, and possibly even directionless energy. As a person who has taught human communication for thirty-five years, I have no idea what Rosenstock-Huessy means—though I have

certainly been touched and moved by things that felt new and promising if unspecified. Does he mean that every historical people begins in a mania of new identity? This is likely so in some un-provable sense. But this is how the world already puts together the aboriginal, and leaves us inhabitants of the current age as Vico's stunted children! As a communication teacher for years I have benefited enormously from Rosenstock-Huessy's *counter-intuitive* idea in the *Origin of Speech* that true speech (a qualitative distinction from mere talk, chatter) is *formal* speech—grammatically whole and even deliberately “proper,” an almost pronoun-less naming and *forming* speech of enduring power, and the bearer not of common sense but of an extraordinary “political super sense.” Imagine, as he asks, the choir singing “A mighty fortress is our God!” Think of the *Declaration of Independence*. He insists the formal is the *origin* of speech—the first, the prime moment—an outgrowth of the inarticulate pre-formal utterance—and from which the merely informal speech of everyday life is *derived*. Now *this* is a wonderful counter-cultural idea, a rebuke that the vulgar is the most honest, visceral, and *real* moment in our communication, in our being together. I give my students in the first course in “Communication Theory” the question—what is the most “real” moment in a big wedding? The reassuring love of the bride's maids or the groom's brothers in dressing before the ceremony, the vows, the father's toast, the final drunken assessment aside to one's friends that, “They will never make it”? Many students would say the last, the sad, honest, beery confession of intimates. But Rosenstock-Huessy would say it is the vows, the formal speech, that creates a new “political body,” Mr. and Mrs. John Smith, the community must now acknowledge. In a sense, this is probably *not* the way speech originated in empirical fact, now long lost to the ages, about which scientists ponder skull capacity, hard palate evolution, larynx formation, etc.; but Rosenstock-Huessy's sense of the origin is genius about what speech *is*, a renewing *form* into which we can pour our lives. As a scholar who must teach students and write critically about contemporary discourse, I can use Rosenstock-Huessy's “counter-intuitive” idea over and over. So, I am suspicious of the “primal language” of *Angewandte Seelenkunde*, which reads to me like a more familiar idea, a modernist truism no use at all in understanding contemporary discourse, except to call us to an inchoate primitivism.

Soul

Like several other people at this meeting, I suspect, I struggle with the word “soul.” Make no mistake: “soul” is the key term in this treatise. As Rosenstock-Huessy says at the beginning, this might be nothing more than a “Sunday school” word for children we gladly lay aside at the age of fourteen. I never thought I would live to experience it, but I have witnessed the utter ruination of the Christian terminology in my lifetime. Such is the character of contemporary American politics. Things “Christian” have been made mean, small, indecent. One does not know if she or he should even hope for the recuperation of these once beautiful words that made people sing, summoned their best energy and imagination, and gave them confidence to face new trials. Interestingly, *Angewandte Seelenkunde* is, in my view, one of the least Christian texts of Rosenstock-Huessy. There is no test of faith here; this is an almost secular soul, an almost serious competitor with scientific psychology's concepts. I am eager to be convinced by Rosenstock-Huessy distinction between “spirit” and “soul”; still I am slow to comfortably adopt this usage. What I am always comfortable with is Rosenstock-Huessy's moral insight, the way he is our ally in a disorienting world.

Suffering

At the exact mid-point of the English-language translation of *Angewandte Seelenkunde*, Part 7 “The Power of the Soul” and Part 8 “Community,” the work has its moral center. Souls, Rosenstock-Huessy avers, have histories, governed by courage and fear. These matters have been “relegated” in the English translation—sent down to an inferior league!—“to the sphere of morals.” While it is not entirely clear this is his meaning, it seems Rosenstock-Huessy wants to bring courage and fear, and perhaps ethics itself, back up to the “premier league,” for he says, “Courage and fear have nothing to do with conventional ethics.” I want courage and fear to be “big league” topics too (I thought courage was the subject of Mill’s writing on the “contest” against the causes of human unhappiness, the motivational target behind Kant’s thoughts on “freedom”—I thought courage was always front and center in the ethics treatises worth reading). And the “history of souls” is simply too provocative a phrase to dismiss.

Souls, Rosenstock-Huessy says, span catastrophes, physical accidents, spiritual re-evaluations, economic reorganizations. To me, Rosenstock-Huessy is best when he is howling at the great sources of human misery, the miseries so vast they slay the rich and poor alike, sweep up the privileged with the dispossessed, slam the famous with the forgotten. That is what he points to here: suffering.

My wife has been a hospital and especially a hospice chaplain for nearly thirty years. Near the beginning of her ministry she taught me the distinction between “pain” and “suffering,” a distinction that may be familiar to you but which was, at the time, a revelation to me. Pain is physical hurt; we share it with the entire animal kingdom. I’ve never been to a hospital in The Netherlands, but in the U.S. nurses frequently ask patients to point to a place on a continuum from “1 to 10” “1 being slight pain to 10 being excruciating pain” to describe their pain. It is a subjective measure, but nurses have strategies for pain control they can utilize as a response to the patient’s rating of pain. “Suffering,” the distinction goes, is the *meaning* of our pain—how much it frightens us, how much it comes with losses we contemplate—many possible losses of loved ones and physical capability and occupation and home and appetite and self-control and influence, how it is accompanied by small embarrassments and utter humiliations, how it confuses us and makes us question things we have preferred to take-for-granted, how it hollows out our achievements, how it may come mixed with guilt, how it catches us unprepared and rearranges our schedule, how it exhausts our calculation of the reversible and the irreversible, and more.

Rosenstock-Huessy is explicit: “The ability to suffer is the achievement of the soul. . .” (34). Of course, he does not mean to seek out the miserable self-improvement of a hair shirted saint, nor does he reference the seemingly exhausted common places of stoicism. We suffer, and we suffer together in the course of things. We make of suffering a deliberate sacrifice, an historical agenda, resolutions and solutions (53). So, we enter the seriousness of courage through the reality of suffering.

Shame, More Shame

“Souls joining together,” Rosenstock-Huessy writes, “relieve the excess pressure of the world” (37). As he would write in the 1937 essay “Articulated Speech” originally prepared for his Latin textbook *Magna Carta Latina*, “The whole race is making up for my

forgetfulness, my indifference, my fears, my madness” (in *Speech and Reality* 63). The spirit moves gracefully through the language in the mouths of others, orienting, remembering, sympathizing, and reassuring.

But if I rely on my fellows to carry me along in my weakness and suffering, our historical suffering, if our languages stimulate the fellow feeling we may have been lacking, if crises push the whole process forward to new achievements; still, there is something to be said of the deliberate, systematic, preparatory moral stimulation (Rosenstock-Huessy did not say this exactly, but it is there in the interstices). Rosenstock-Huessy calls that preparation “shame.” In *Angewandte Seelenkunde* he writes that shame is the key in creating room for the soul to grow (38). Shame, it seems is a developmental problem, an educational issue, in the formation of souls.

Personally, I am not enthusiastic about the inculcation of shame. Have we not been taught as a matter of social scientific orthodoxy that shame is for prehistoric peoples and children, that shame is embarrassment in the eyes of others and a fundamentally immature reaction to the sanctioning disapproval of others, inseparable from crude conformity outside of the rational merits of the supposed violation? Guilt, the same orthodoxy says, is the rational internalization of moral propositions that makes it possible for me to say, in the words of Ernest Becker in his remarkable book *The Birth and Death of Meaning* (1962), “You no longer have to punish me, Father; I will punish myself now” (70). I would say I feel shame about twice a year, but feel guilt nine times a day! You would have to do your best to convince me this is not a proper ratio. I enjoy Agnes Heller’s writing on this subject (in several works but especially in *General Ethics* 1988) where she wryly observes that the morally insane cannot be shamed, the morally immature can be shamed by everyone, and the morally incompetent can be shamed by non-moral authorities (100). On this last I think of all those who have confused morals with manners, those who are ashamed of their clothes, people ashamed about things about their bodies about which they have little or no control, etc.—moral incompetency, and sadly so.

Rosenstock-Huessy wants this word “shame,” and perhaps we rehabilitate it some when we think of it in terms of maintaining face, saving face, understanding the dangers of face. It is not all tribal foolishness when we stand face-to-face with others, and we become answerable to one-another—and from these experiences we may permute our actual dependency on others and on the quality of the relationships of others. Ernest Becker in *Escape from Evil* (1975) observes that for Buber faces carry the highest possible meaning for human beings (13); Becker later notes in the same book that our faces, our heads “sticking out,” make us dangerous to others, and therefore to ourselves (34-36). To have a head is to be in danger of losing it. Rosenstock-Huessy does not say, but we might reasonably infer from what he does say of shame, that it is in face-to-face speaking we gain our expansive sense of others. In 1965 he would tell students at the University of California, Santa Barbara (“Lecture 3,” *The Economy of Times*, 1994, 15): *Moralia*, my dear friends—you don’t know it—are the mores of the household, the—the way things are done there, behavior. You think morals or ethics, you see, is something attached to the individual. Now I assure you, an individual can have no ethics.

This seems to me to be precisely our obstacle to ethics today. We have said, “My ethics,” “Our ethics,” “Your ethics,” so often, we have lost the essential feature that morality is the rationale for the interest human beings take in one-another, not at all private scruples.

Rosenstock-Huessy insists we need more shame: “Bringing souls into communion doesn’t require abolishing shame, but rather continually re-implanting the shame’s field of force into one of higher tension” (38). More shame seems, here, to be the only proper preparation for the crises and sacrifices that will be required for the development of the soul.

Courage

If souls are made in courage and fear, Rosenstock-Huessy links for us the problem of shame with both fear and courage.

The soul cannot be healed by simply having it open itself up and thus let go of its own peculiar tension. The soul needs a cloak, something to clothe it against the world. . . . People have to walk about clothed; they have to be allowed to wear masks to protect them from the dead world. In everyday life one is masked. We are allowed to loosen this mask only when a higher power induces us to, when another human face looks at our own. Souls may only open themselves to other souls. The soul has to remain dead to the searching eye of the mind . . . (38).¹

Masks are necessary because the very society we need to implant us with shame to give us an expansive conscience makes us too quiet in our fear of disapproval and punishment. At best, we enter a paradoxical space here. But in the big picture, I think Rosenstock-Huessy knew perfectly well the way it worked.

We spoke this morning about the relative importance of saying “Yes,” and saying “No.” I would not want to have to choose between them. But it is an important conversation, one that cannot be concluded in a single meeting or in a discrete syllabus of readings.

In the field of communication studies, for a generation, we have worried about the meaning of “communicative competency.” “What is communication competency?” is partly a theoretical question, and partly it is a deadly practical question of what we teach our students. It is an absolutely essential consideration in matters of second language learning for new members of a society, for instance. When one thinks about what makes one communicatively competent, it is a massive set of possible skills. There is the grammar and vocabulary of our native language, but there is listening and speaking, writing and reading, and today there is the issue of using technology to communicate. There are artificial languages such as sign languages, musical notation, mathematical notation, and computer languages that grow out of our historic languages. There is much to say along the way about the functions of communication, and the strategies people use to interpret messages. Then there is the possibility of mastering rhetorical effectiveness in a language. Add all this again

¹ And then Rosenstock-Huessy adds, sort of his own theory of transference, psycho-analysis “often accomplish[es] amazing things,” because the analysts offer those they analyze their own shame, a glimpse of their own souls (39).

for every one of the world's 39,000 languages and dialects. In this sense, and very objectively so, no one is fully communicatively competent.

Rosenstock-Huessy is enormously helpful in cutting through the enumeration of the practically innumerable dimensions of human communication. He says in *Angewandte Seelenkunde* that we confuse the ability to speak with the necessity of doing so (19). There are brilliant passages on this problem in "The Uni-versity of Logic, Language, Literature" (*Speech and Reality*, especially 73-76). Speaking when we must is the key to whether we will have an actual biography, a life worth telling different from the usual sociological or historical account of our times: "Our contribution to our biography is essentially our decision how far we can go with the truth. We all cannot go very far" (75). Shall we speak the truth as we know it, or shall we conceal it? Do we have the energy to stand by the truth? Rosenstock-Huessy grasps the terror of the whole problem in two sentences: "We can only play safe because others were foolish enough to speak their mind. Thus we can quote them" (76). We cannot keep clear enough, the world we have made really is a punishing place, and nowhere more so than in our private apprehension of it. We may be afraid of space aliens, tigers, and the dark; but we are truly afraid of standing apart from our kind and of offending the powerful among us. If I speak, will I lose my job? Will my spouse lose out on the promotion? Will my child lose the contracts that sustain him economically? And on and on our considerations run from fear of the gut wrenching exchange in the foyer of our church to the horror of a sometimes not improbable appearance before the firing squad or disappearance behind the prison walls.

It is the difficulty of saying "No," in a world that wants us to compliantly agree, that becomes the acid test of communicative competency. Visit a place where you do not know the language, my situation in the present moment. One may say, "Ja, ja, ja," but the moment one says, "Nee"—they might as well say "Neen," for now an explanation, even a justification is required. The burden in saying, "No" is linguistic, intellectual, and emotional. Some years ago a German linguist named Karl Sornig held that true communicative competency is the ability to disagree across all social distances. I think Rosenstock-Huessy would have liked that formulation. Those social distances between king and commoner, supervisor and worker, teacher and student are *designed* to create asymmetrical silences! When our fears are too great, we cannot communicate at all, no matter our knowledge of things and our eloquent skills of expression. This is exactly why courage stands at the center of Rosenstock-Huessy's health of the soul.

I want to add one final thought on this problem of disagreeing. I want to say that disagreeing may not be about courage plain and simple, but depends on a kind of effective knowing, a savvy-ness about the way the world works, and, therefore, an ability to time one's negations based on an accurate appraisal of when and where and to whom it matters.

On one of Bruce Springsteen's "live" albums is included a few bits of things he said between songs at concerts. Springsteen is an intense story teller, and one of the themes of his early life was his struggle with his father. His father was a bus driver in Asbury Park, New Jersey, who thought a young man should keep his head down, get a good job, and save his money, because life is hard. Of course, this vision of things did not contain Bruce Springsteen. So Springsteen says on the recording, something like this: "My old man would say to me, 'I can't wait till the army gets ahold of you, they'll make a man out of you. . .'"

and then Springsteen added in a perfect *non sequitur*, “The drummer in my first band came over to my house in his Marine uniform. He said he was going to Vietnam, and he didn’t know where it was . . .”

The young drummer was in no position to disagree, because he had no position at all. He was, effectively, communicatively incompetent, and he is a direct challenge to all of us who mean to live in a community that recognizes the worth of persons, encourages them to participate in the crucial decisions of their lives, and aggressively circulates the knowledge for them to do so. Such is the character of soul, the difference between real sacrifice and mute cannon fodder, the difference between genuine risk and coercive change, the difference between actual suffering and inarticulate pain, and the difference between courageous biography and well-adjusted psychology. *Angewandte Seelenkunde* delivers me to the threshold of that young man, the problem of our courage, the history of all our souls.

Please Call Me by My True Names

Please Call Me by My True Names

My joy's like spring so warm it makes flowers bloom all
o - ver the Earth. My pain's like a riv - er of
tears, so vast it fills the four o - ceans.
Please call me by my true names so I can hear all my cries and
laugh - ter at once, so I can see that my joy and pain are
one. Please call me by my true names so that I can wake
up and the door of my heart could be left o - pen.

Janneke van Damme bij de inzending van het lied hierboven :

“De ontmoeting zaterdag j.l. in de synagoge in Deventer heb ik als hartverwarmend ervaren. Mijn ziel is verrijkt. Dank daarvoor.

Hierbij het gedicht. De dichter is de Vietnamese Zen Boeddhist Tich Nath Han, de songwriter Joseph Emet.

Later borrelde ook boven het lied van Ramses Shaffy in de gebiedende wijs: “Zing, huil, bid... werk en bewonder.”

Overigens gebruikte ik de imperatief als begin van het leren van de Nederlandse taal aan buitenlanders, dat ik van 1997 tot 2001 heb gedaan bij het POC (Pre-opvangcentrum asielzoekers). Ik herinner mij het: “vang de bal”, “loop naar het raam”, “tik tegen het glas”, enzovoorts. Ik bewaar dit lesgeven aan gezinnen uit onder andere Irak, Iran, Azerbeidjan als een bijzondere ervaring.”

Expositie “Respondeo etsi Mutabor” Eugen Rosenstock-Huessy (188-1973) – In gesprek met vrienden

Thomas Dreessen, 10 december 2013

Vertaling Wilmy Verhage

Dertig jaar na de dood van Eugen Rosenstock-Huessy en vijftig jaar na de oprichting van de ERH-Gesellschaft, in het 100ste jubileumsjaar van het gesprek over geloof te Leipzig² en als opmaat tot de herinnering aan de wereldoorlog die 100 jaar geleden uitbrak, werd op 1 oktober 2013 in de foyer van het archief van de Evangelische Kerk van Westfalen in Bielefeld-Bethel de expositie geopend: Respondeo etsi Mutabor.

De hele tentoonstelling in 23 taferelen, waagde een beknopte tijdsreis door leven, werk en werking van Rosenstock-Huessy. Zij introduceerde zijn vrienden op deze tocht, of het nu tegenstanders betrof of niet. Sinds 2011 herbergt het nieuwe kerkelijk archief Westfalen deze schat. Wat treft het goed dat ook de nalatenschap van Hans Ehrenberg daar is ondergebracht – een paar stellingen verder. Bij het gesprek tussen deze beide Patmosvrienden en hun gesprekspartners kunnen we ons aansluiten in Beth-el of waar we ons ook bevinden.

Waarom het archief en de expositie juist op deze plek Beth-el? Beth-el – Huis van God –, die naam draagt een belofte in zich voor onze toekomst als planetaire samenleving. Eugen Rosenstock-Huessy zelf zei daarover: *“Het is vooral mijn vriend Georg Müller in Bethel geweest, die me dit ‘Bethel bij Bielefeld’ heeft ontsloten. Van Bethel heeft Bodelschwingh (de oprichter, vert.) gezegd: “hij staat steviger dan de Staat Pruisen”. Zo ben ik in 1950 naar een Duitsland teruggekeerd, dat door Bethel wordt gerepresenteerd en dat de kracht heeft zelfs de ondergang van de Staat Pruisen te overleven.”*

De betekenis van Georg Müller voor deze hernieuwde ontmoeting met Duitsland, voor de vooruitziende blik waarmee hij het archief is begonnen en de *ERH-Gesellschaft* heeft opgericht, werd verdiend vooropgesteld.

² In 1913 gevoerd tussen Eugen Rosenstock en Franz Rosenzweig, met verstrekkende gevolgen, waar in ieder geval ook Hans Ehrenberg aanwezig was, zie ook het artikel ‘Met Hart en Ziel’ van Henk van Olst.

“Weerzin is nood-wendend” – in deze zin concentreert Dr Knut Martin Stünkel de betekenis van ERH en zijn vrienden voor onze tijd, in het bijzonder voor de wetenschappen. Hij opende zijn voordracht – voor sommigen irritant – met een verwijzing naar ERH’s kritische kijk op exposities, de presentatie van de wereld der objecten. Daartegenover stelde hij in zijn feestrede nadrukkelijk de noodzaak van een nieuwe wetenschap, die zich formeel en methodisch baseert op het gesprek tussen vrienden. Formeel en methodisch zullen we “Sociologie als deelnemer, niet als waarnemer” nodig hebben. Daarmee zou het gegeven van het Christendom serieus worden genomen. Overhaaste begripsverzoeningen wijst hij uitdrukkelijk af. Tegenstellingen onder vrienden dienen het gesprek te dicteren, onder de belofte van Symblyisma, de uitstorting van de heilige Geest. Om verantwoordelijk te kunnen spreken, is het nodig dat juist de weerzin verwoord wordt, om tegenwoordigheid te scheppen.

Namens de ERH-Gesellschaft bedankte Thomas Dreessen in zijn welkomstwoord Gottfried Hofmann, die decennia lang het archief heeft beheerd, Wolfram Wehrenbrecht en Dr Jens Murken, de leider van het archief voor de presentatie. Het feit dat deze schat in het archief zijn juiste thuis gevonden heeft, maakt de ERH-Gesellschaft vrij nu om te zien naar een nieuwe bestemming voor haar opdracht tot dit gesprek met Rosenstock-Huussy en zijn vrienden. Daartoe helpt deze expositie. Hoopvol wees hij op de nieuwe missieverklaring van de oecumenische raad van de kerken, deze profeten nu gehoor te geven: *“Together towards life in changing landscapes”*, omdat we met weerzin in de tegenwoordige tijd treden.

Vervolgens voerden Dr Jens Murken en Gottfried Hofmann de 25 gasten door de tentoonstelling. De Buste van Eugen uit het huis Leibholz-Bonhoeffer³ keek op hen neer, bereid tot een gesprek met ‘ongelijktijdigen’. De koffer uit Breslau, originele documenten en uitgaven van de werken nodigden uit de einders van zijn leven en werken in ogenschouw te nemen. Tip: het bestand van het archief kan onder <http://www.ekvw.findbuch.net> eenvoudig worden opgezocht.

Wat de expositie en de exposanten willen uitdragen: onze tijd heeft het gesprek met deze vrienden en vriendinnen nodig! Profetisch zagen ze in “Patmos” onze gezamenlijke toekomst in zijn weerzinwekkende gedaante: Eugen – Franz Rosenzweig – Rudolf en Helene Ehrenberg – Hans en Else Ehrenberg – Margrit Rosenstock-Huussy – Viktor von Weizsäcker – Werner en Greda Picht – Leo Weismantel. Hun vereende visie voorzag, waar wij nu behoefte aan hebben: “om leven te onderzoeken, moet men aan het leven deelnemen!” (Viktor von Weizsäcker).

“Die Kreatur”⁴ bracht nog meer van de belangrijkste denkers samen, in het interconfessionele gesprek met de Patmoskring. Ze propageerde de “Verbondenheid van alle schepselen in de wereld” zowel als een “gezamenlijk geloof aan de oorsprong”, die mensen oproept tot vernieuwing van hun geestelijke grondvesten en tot verantwoordelijk handelen’. De uitnodiging tot het gesprek met de “creatuur” kan ons ook helpen de taal van het geslacht mens als behorend tot de biologie van de mensen te ontdekken en ons van een verkeerde oriëntatie op de natuurwetenschappen te bevrijden.

³ Stond op de voorpagina van Interim nr. 2

⁴ Tijdschrift 1926-1930 onder redactie van Viktor von Weizsäcker, Martin Buber en Joseph Wittig

De invloed van Rosenstock op de volwasseneneducatie, het vormingswerk en zijn betekenis voor het scheppen van vrijwilligerswerk wordt geschetst. De belangrijkste vrucht, de “Kreisauer Kreis” wordt uitdrukkelijk erkend. Het grondprincipe van dit vormingswerk: tegenstrijdige groepen tot samenwerking bewegen – is van ongehoorde actualiteit, want ook nu nog hoor ik vaak: hoe kan je met hem praten? Die hoort toch niet bij jouw partij? De martelaren van Kreisau wijzen ons een andere weg. Helaas ontbreekt de naam: “Dienen op de planeet”.

De expositie voerde ons dan nog met Freya von Moltke naar de tijd van Eugen in de USA en vertelt van zijn vriendschap met Sabine Leibholz-Bonhoeffer vanaf 1950. Het lijkt mij dat de beide vrouwen aan het einde van de tentoonstelling de belofte in zich dragen, dat “de dochter” nabij is.

De expositie sluit met verwijzingen naar de Eugen Rosenstock-Huessy Gesellschaft, het Rosenstock-Huessy Huis, de vereniging Respondeo, Argo Books en de Rosenstock-Huessy Society van Noord Amerika.

Een herinnering aan Douwkje Mulder

Agnes & Harrie Lieverse-Opdam

Douwkje Mulder, Dé zoals wij haar leerden kennen, is op 14 november 2013 overleden. Enkele dagen nadat ze 77 jaar geworden was. Een verjaardag die ze wilde vieren, en ook gevierd heeft: “want nu bereik ik een leeftijd met twee zevens; dat moet gevierd worden”. Vier dagen later was ze dood.

Dé leerde ik, leerden wij in 1984-1985 kennen toen ze anderhalf jaar deel uitmaakte van onze Woon- en Werkgemeenschap in Haarlem. Ze was een bescheiden vrouw, met een zachte stem die ze echter in de loop van haar verblijf in het Rosenstock-Huessy Huis steeds duidelijker durfde te laten klinken.

Dé genoot vooral van de kinderen in het Huis, van hun onbevangenheid, het plezier dat ze met elkaar maakten tijdens hun spel. Dé zat dan op enige afstand met een grote glimlach op haar gezicht te genieten.

Nadat Dé in Haarlem-Noord was gaan wonen bleef ze betrokken bij het Rosenstock-Huessy Huis, bij het leven van de Gemeenschap en als trouwe deelnemer van de Rosenstock-leeskring. Haar betrokkenheid met het werk van Rosenstock-Huessy was groot. Ze heeft o.a. het boek “Dienen op de Planeet”, samen met Elias Voet vertaald. Vanuit die betrokkenheid was Dé ook een trouw lid van Respondeo, ook al kon ze niet altijd bij de bijeenkomsten aanwezig zijn.

Als er iets te gebeuren stond in het Rosenstock-Huessy Huis, was Dé een van de aanwezigen. Zij was bij feesten, partijen, thema-bijeenkomsten vaak een van de gasten. Als we Dé dan ontmoetten was ze zoals altijd, vol belangstelling naar ons leven in Gouda, naar het wel-en-wee, en naar dat van onze dochters.

Het zal vreemd zijn om op bezoek te komen in het Rosenstock-Huessy Huis en Dé daar niet meer bij te treffen. Dé die daar rustig kon rondlopen en met al haar bekenden een praatje maakte.

Een herinnering aan Frans ten Kate

Feico Houweling

Op 17 juli van dit jaar is Frans ten Kate overleden. Een deel van de leden kende hem goed, als een beminlijk man en kundig historicus die menige bijeenkomst met zijn kennis wist te verrijken. Frans was niet alleen heel erudiet, maar hij wist ook veel van zijn kennis in verband te brengen met Rosenstock en van daaruit teksten te verklaren.

Frans maakte deel uit van de eerste leesgroep van Ko Vos, die begon in Zandvoort en later naar Mimi Roelofsen ging in Leusden. Hij was de zwager van Maarten van Vliet en had al in een vroeg stadium contacten met Bas Leenman en Ko Vos. Hij heeft ook deelgenomen aan het tweede weekeinde in Gulpen, dus daarvan kunnen mensen hem ook kennen.

Heel verheugend voor de vereniging was het bericht dat Frans een aanzienlijk legaat heeft nagelaten aan de vereniging. Daarvan kunnen nieuwe activiteiten worden ontplooid.

Uitnodiging tot deelname aan een vertaalproject

Wim van der Schee, Marlouk Alders en Wilmy Verhage ronden a.s. 30 december het gezamenlijke lezen van 'De taal van de ziel' af. Het komend jaar zijn we van plan ons aan een vertaling te wagen. We denken aan *Heilkraft und Wahrheit*. Eerst samen lezen, dan vertalen. Dan bespreken, en een stuk verder lezen, en zo voorts en zo verder. Dus ons tempo wordt buitengewoon laag, (maar wel heel degelijk), temeer daar wij zeker niet vaker dan een keer in de twee weken bij elkaar komen, hangt van iedereens omstandigheden af. Meestal bij mij in Amsterdam, en beginnend met een lunch om even bij te praten en dan rond vieren stoppen. Omdat wij alle drie agogen zijn, zoeken wij een geïnteresseerde theoloog, die met ons mee zou willen doen. Kan wellicht wederzijds vruchtbaar werken.

Graag uw reactie naar WilmyVerhage WVerhage@xs4all.nl

Voorjaarsbijeenkomst/ALV op 22 maart

De voorjaarsbijeenkomst van de vereniging Respondeo, gecombineerd met de algemene ledenvergadering, wordt gehouden op zaterdag 22 maart 2014. De locatie is nog niet bekend. Het thema van de bijeenkomst is "De taal van hart en ziel". In vervolg op de najaars bijeenkomst 2013, over de nieuwe vertaling van *Angewandte Seelenkunde*, zullen we gaan kijken naar de verschillen tussen de diverse manieren van spreken. Rosenstock geeft aan dat we niet alleen in de indicatief spreken, maar dat ook de imperatief, de conjunctief en de narratief van belang zijn. We willen deze verschillende spreekwijzen tot leven wekken als een oefening om ze in het dagelijks leven te herkennen.

Lezing over de Kreisauer Kreis op 30 maart

Zondag 30 maart 2014 geeft Marlouk Alders een lezing over de Kreisauer Kreis in het Soefihuis in Haarlem.

Tijd: 11 uur. Adres Burgwal 38zw-40. (Om de hoek bij het Rosenstock- Huessyhuis.)

Conferentie in Canada 19 tot 22 juni

De Eugen Rosenstock-Huessy Society organiseert van 19 tot en met 22 juni 2014 een internationale conferentie onder het thema "Eugen Rosenstock-Huessy: Then and Now". De bedoeling is dat de deelnemers aan de conferentie vertellen over bijzondere momenten, teksten, vriendschappen en andere onderwerpen uit het leven van Rosenstock-Huessy. De vraag is hoe Rosenstock op dit moment invloed uitoefent op ieders werk en op de wereld en hoe wij zijn invloed op onze toekomst op de lange termijn zien.

Darrol Bryant, die de conferentie organiseert, roept iedereen die iets te vertellen heeft op om een paper in te sturen. Het is niet de bedoeling dat die teksten allemaal worden voorgelezen tijdens de conferentie. Ze zullen vooraf worden verspreid tijdens de bijeenkomst kan er met elkaar worden gesproken. Er zijn dus ook geen speciale eisen aan de papers. Iedereen wordt gevraagd om het onderwerp naar eigen inzicht in te vullen.

De conferentie wordt gehouden in het plaatsje Waterloo, ten westen van de Canadese stad Toronto. Kamers zijn beschikbaar vanaf 40 Canadese dollar per persoon.

Voor meer inlichtingen kan contact worden opgenomen met Darrol Bryant (mdbryant@uwaterloo.ca).

De Taal van de Ziel 28 juni 2014

Het is al enkele keren in dit nummer genoemd: De Taal van de Ziel, de vertaling van *Angewandte Seelenkunde*, van Henk van Olst, Hans van der Heijden en Otto Kroesen zal in de loop van 2014 gepubliceerd worden bij uitgeverij Skandalon (www.skandalon.nl). Er is lang aan de vertaling gewerkt en veel mensen hebben vrijwillig of op verzoek hun bijdragen geleverd en telkens is Henk van Olst (vooral) weer aan de slag gegaan om de vertaling te perfectioneren. Dank voor al die bemoeienis voor ieder die dat aangaat!

Eigenlijk is dit stuk de eerste oorkonde van het taaldenken, of van de taalsociologie van Rosenstock-Huessy, of hoe men ook deze nieuwe inzet bij de taal wil noemen. Voor het eerst gepubliceerd in 1923 (toen nog in een tijdschrift) en vervolgens in 1924 (als zelfstandig geschrift) lag het al voor vanaf 1916 als deel van de briefwisseling tussen Rosenstock-Huessy en Rosenzweig. Het heeft doorgewerkt in het werk van Hans en Rudolf Ehrenberg, in het werk van Rosenzweig en Buber en vele anderen. Indirect ook nog in het werk van Levinas. Dat is reden om de publicatie van dit werkje niet onopgemerkt voorbij te laten gaan.

Eigenlijk zou 28 juli 2014 een goede datum zijn: het officiële begin van de Eerste Wereldoorlog. Dit werkje, het taaldenken als zodanig, het vertrouwen op de macht van de taal om conflicten te voorkomen (!) is in dit conflict geboren. Geboren! Het is niet uitgevonden, maar ontworstelt aan vastgelopen zielen. Vastgelopen in een oorlog waarin nationale staten zichzelf zodanig verabsolueerden, dat geen gesprek hun banen nog kon veranderen. Een bijeenkomst op 28 juli 2014 zou voor de hand liggen, maar omdat iedereen dan op vakantie is, is die datum minder geschikt. 28 juni 2014 vond de moord plaats op prins

Ferdinand van Oostenrijk, de inleiding tot dit conflict, de lont in het kruitvat. 28 juni is op een zaterdag.

Hopelijk kan iedereen deze datum alvast reserveren. Het is de bedoeling er een dag van te maken waarin het boekje officieel wordt aangeboden, en waar sprekers en vertegenwoordigers van de breedte van dit taaldenken een bijdrage leveren. Dat wil zeggen, wij hopen daar geïnteresseerden in het werk van Buber, Rosenzweig, Ehrenberg, Bonhoeffer, Barth en anderen bij elkaar te brengen. Meer nieuws volgt.

Uit het bestuur

Het bestuur van de vereniging heeft op 21 december vergaderd. Hierbij is onder meer de najaarsbijeenkomst van 23 november geëvalueerd. Er was over het algemeen tevredenheid over het gebouw, de oude synagoge in Deventer, zij het dat de centrale verwarming niet meteen goed werkte. Dat probleem is alsnog opgelost. Er was een goede discussie met mooie inleidingen van Henk van Olst en onze Amerikaanse gast Tom Duncanson. De taal bleek daarbij geen barrière. De leden die in het noorden en oosten van het land wonen, bleken wel ingenomen met de keuze van Deventer als locatie. Maar het bestuur begrijpt goed dat het voor sommige leden uit het westen van het land moeilijker te bereiken is. Wat dat betreft is het altijd zoeken naar een goede balans.

Andere vergaderpunten waren de voorjaarsbijeenkomst en de presentatie van de nieuwe vertaling van *Angewandte Seelenkunde* op 28 juni 2014. Nieuws daarover hieronder. In de loop van 2014 zal het werk aan de nalatenschap van Bas Leenman kunnen worden afgerond. De publicatie volgt naar verwachting in 2015.

Vereniging Respondeo

Ter studie en verspreiding van de inzichten van Eugen Rosenstock-Huessy. Deze betreffen de ontwikkeling van mens, cultuur en samenleving in hun onderlinge samenhang met het oog op de toekomst. De focus is gericht op vrede en rechtvaardigheid voor elke bewoner van onze planeet. Levensoriëntatie, praktische samenwerking en respect voor de ander staan voorop.

Contributies en donaties: Triodosbank, rekening nr. 19.84.20.757 ten name van Vereniging Respondeo. Vermeld s.v.p. lidmaatschap (€25 - €35 per jaar), donatie of gift.

Secretariaat: Egbert Schroten, Ondermaat 38, 7772 JD Hardenberg; tel. 0523-677150, e-mail: schroten.hardenberg@tele2.nl

Uitleen boeken: Josje Sinke, Akkerweg 90, 3972 AD Driebergen-Rijsenburg (boekenlijst op aanvraag) tel.0343-415950, e-mail: markjosje@zonnet.nl

Boeken van en over Rosenstock-Huessy (ERH): Van bijna alle boeken van ERH zijn nog exemplaren te koop via Respondeo. Voor nadere inlichtingen kan contact worden opgenomen met: Marlouk Alders, tel. 023 5363145. Email: lmcalders@ziggo.nl

Over Interim

Redactie Nieuwsbrief: Otto Kroesen en Wilmy Verhage

Vormgeving: Philip van der Linden
Voorpagina: Marlouk Alders

Redactieadres: Leeuweriklaan 3, 2623 RB Delft, Tel. 015.2626714,

E-Mail Otto: ottokroesen@gmail.com
E-Mail Wilmy: WVerhage@xs4all.nl

Reacties, ingezonden stukken en dergelijke per post of e-mail naar bovenstaande adressen.

Interim verschijnt 2 x per jaar: zomer en winter
Losse nummers à € 2,00 kunnen worden besteld bij de redacteur
Abonnement, opgave bij de redacteur. Prijs: € 4,00 per kalenderjaar